

“היינו הרצל, לא פחות”: זיכרונות ילדות מהיישוב היהודי בחברון, 1968–1971¹

עתליה שרגאי

עמליה שחף (2022). ילדות במרחב רדיקלי: סיפורם של ילדי דור המייסדים בחברון, 1968–1971. רעננה: למדא עיון – הוצאת הספרים של האוניברסיטה הפתוחה; באר שבע: מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב. 283 עמודים

ספרה המחקרי של האנתרופולוגית והסוציולוגית עמליה שחף מתחקה אחר אחד הסיפורים המרתקים בהיסטוריה הישראלית:

ערב ליל הסדר תשכ"ח, 1968, פזורת ילדים כמעט אקראית מיישובים שונים ברחבי הארץ מגיעה עם הוריהם לחברון ובן לילה הופכת לקבוצה. מעל טנדר סוסיא ישן נתלה לראשונה שלט גדול "מתנחלי חברון", וכך יצאו הילדים לדרך ששינתה את מסלול חייהם ואת פני החברה הישראלית.

(עמ' 13)

שחף מבססת את מחקרה על ראיונות שערכה עם 21 הילדות והילדים שהגיעו לחברון עם הוריהם וחיו בכניין הממשל הצבאי בעיר במשך כשנתיים, עד למעבר המשפחות למגורי קבע בקריית ארבע שהחלה להיבנות אז. כהחלטה נועזת אם כי בעייתית, כפי שאטען בהמשך, מתמקדת מחברת הספר אך ורק בשנתיים ראשונות אלה לקיומו של היישוב היהודי בחברון, ומצמידה במידה רבה את נקודת מבטה אל זו של הילדים. כך היא מבקשת להתחקות באורח סמלי וממשי כאחד אחר "הנבט הראשון של תרבות מתנחלית" (עמ' 26).

1 הציטוט מעמ' 139 בספר.

הבחירה בנקודת מבטם של הילדים אינה בגדר גימיק. שחף מציינת בצדק רב שהילדים "היו גורם משמעותי ובעלי תפקיד חברתי מרכזי בהבניית הקהילה ובנרמול החיים בעיר שאך נכבשה" (עמ' 29), ובמפעל ההתנחלויות כולו. אחת מאותה קבוצה של ילדים מספרת: "אני לא זוכרת שאמרו שזה למבוגרים בלבד, בואו נשתוק עכשיו כי יש פה ילדים [...] הייתה אוריינטציה פוליטית מאוד חזקה. היה ברור יש דברים נורא חשובים לעם ישראל [...] לחיים או למוות של המפעל" (עמ' 251). קבוצת הילדים היוותה חלק חשוב בפרפורמנס המתנחלי בחברון – נוכחותם במרחבים שילדים לא "אמורים" להיות בהם, דוגמת בית הסוהר בבניין הממשל, נרמלה, בדומה לחברות קולוניאליות אחרות (Stoler, 2002), את האנומליה הטבועה בהימצאותם של עשרות יהודים בתוך עיר פלסטינית, ריככה אותה, אך גם הצביעה על העתיד לבוא. בפרפראזה על ספרה הידוע של יעל נאמן (2011) על ילדי חברת הילדים בקיבוצים – מיזם ציוני-אידיאולוגי שהמתנחלים עצמם ושחף יוצרים קווי חיבור בינו לבין ההתנחלות בחברון – אפשר לומר שילדי חברון "היו העתיד". הקריאה בספרה של שחף, שנכתב, ונקרא, מתוך ההווה, מעיד עד כמה רבים מההיבטים של ההתיישבות היהודית בחברון בפרט וביהודה ושומרון בכלל התקיימו כבר למן ההתחלה – אינטואיטיבית ובמודע.

שחף מגדירה שלושה מוקדים השלובים זה בזה והעומדים בלב הספר – ילדות, זהות ומקום. אלה מתקבצים למושג המרכזי שאף העניק לספר את שמו "ילדות במרחב רדיקלי". המחברת מבקשת לבחון כיצד השפיעו המקום, הקהילה והתרבות של מתנחלי חברון על זהותם הקולקטיבית של הילדים. בעקבות בן זאב ולומסקי-פדר (2010) היא מכנה אותם "דור קאנוני" (עמ' 17, 252) שיחולל את השינוי ובעקבותיו ילכו הבאים, ומבקשת לכתוב "ביוגרפיה דורית" (עמ' 262). אותה ראייה קולקטיבית אמנם עלתה מתוך חלק מסיפורי הילדים, אך היא צפויה ומעט מכלילה. האם לא די בכך שדור ההורים דיבר בלשון רבים, אולי לפחות ילדיהם יזכו ללשון יחיד? מדוע לא לבחון את המתח בין זהות קולקטיבית לאישית?

ואמנם בקריאת העדויות בספר נחשפות פה ושם התנגשויות בין נקודת המבט הקולקטיבית לזו האישית, וכן עולים אזכורים מרתקים לשסעים מגדריים ועדתיים – המשפחה המרוקאית שהרב לוינגר התלבט אם לצרף ליישוב ונעתר רק לאחר שעובדת סוציאלית שנשלחה מטעמו לביקור בית אצל אותה משפחה "אישרה" אותה, וילדיה מספרים בתדהמה על ההבדלים בינם לבין הילדים האשכנזים (עמ' 60); האם שהתנגדה לקולקטיב של חדר האוכל והקפידה להכין

ארוחות צהריים לילדיה (עמ' 123) – אך בהקשר של הדמיון לתנועה הקיבוצית, אני מייחלת למהלך היסטוריוגרפי וביקורתי של חתירה תחת הקולקטיב בהיסטוריה של תנועת ההתנחלות. חבל ששחף לא "חפרה" עמוק יותר מתחת לסיפור הקולקטיבי והרשמי, דבר שנקודת המבט הילדית הייתה יכולה לאפשר יותר מזו של המבוגרים. בספר יש פתח דבר ואחרית דבר, וכן שני פרקי הקדמה העוסקים בהיסטוריה ובאידיאולוגיה שהולידו את ההתנחלות בחברון לצד הגעת המתנחלים אל העיר. ואולם הגוף העיקרי של הספר עוסק במרחב ובהשפעתו על יצירת זהותם הקולקטיבית של ילדי חברון. שחף מתבססת על המפנה המרחבי (the spatial turn) שעלה במדעי החברה והרוח משנות ה-70 של המאה ה-20, ולפיו המרחב אינו נתפס כישות נפרדת, "אובייקטיבית", אלא כקונסטרוקט חברתי ותרבותי. בתוך כך היא מגדירה את המרחב החברוני "מרחב רדיקלי מסוכסך ואלים, שגבולות פיזיים וסימבוליים מיטשטשים בו, הסדר החברתי מופר והכאוס שולט בו בניסיון להבנות סדר חברתי ותרבותי חדש" (עמ' 261). בהתחקוה אחר המרחב, מתעמקת שחף בכמה מודלים תיאורטיים, ובהם דמות המשוטט של וולטר בנימין; פרקטיקות השיטוט של מישל דה סרטו; ודפוסי המשוטט של פרנץ הסל. בתוך כך היא בוחנת את "חווית הגוף" ו"עבודת הגוף" של הילדים במגוון מרחבים שהסתובבו בהם. הפרק השלישי, שהוא ארוך במידה ניכרת לעומת שאר הספר, עוסק בחיים במצורת הממשל הצבאי, הטיגארט (tegart), שנבנתה בימי המנדט הבריטי, שם התגוררו המתנחלים בשנתיים הראשונות. שחף משחזרת מתוך העדויות את תנאי החיים הספרטניים, עם בית השימוש "בול פגיעה" שהיה בחוץ, והחדרים המכוערים שחיו בהם משפחות גדולות בצפיפות, בסביבה שלא היה בה מקום לפינוק, לרחמים עצמיים או לפחד (עמ' 160), וכפי שהעידה אחת הילדות בדיעבד אם כי בלשון הווה: "אנחנו לא מפונקים. אנחנו חלוצים" (עמ' 95). בתוך המצודה הזו, שיש הזוכרים אותה כמרחב הרפתקני ומלא באפשרויות, ויש שהדביקו לו את המושג "גטו" (עמ' 193),² היו ילדי חברון לא רק ילדיהם של הוריהם ושל הקהילה כולה, אלא גם "הילדים של הממשל" (עמ' 88) – הגדרה הניתנת לקריאה בכמה רבדים. שחף כותבת "הם נגעו בחפצי המלחמה והחפצים נגעו בהם, כנשאים ומושאים של ייצוגי אלימות פיזית וסימבולית [...] הקרבה לחיילי הניצחון הקנתה להם תחושת ביטחון וכוח. כמותם הם חשו חזקים וגיבורים, כמותם אחזו בנשק" (עמ' 108).

2 שחף מספרת כי הספר האהוב על ילדי חברון היה "אי הילדים" (עמ' 158).

הילדים היו חשופים לא רק לחיי החיילים אלא גם לעצורים הפלסטינים שהובאו אל בית הממשל הצבאי. "הייתי שומעת את הצעקות. היו מוציאים אותם עירומים בקור ב-2:00-3:00 לפנות בוקר ועם זרנוקים של מים בגב מענים אותם" (עמ' 167). ילדה אחרת טוענת: "אבל זה היה סיפור. לא ראינו" (שם). לעומתה, ילדים אחרים מספרים שביקשו לראות עצירים, והחיילים פתחו את דלתות חדרי המעצר והראו להם אותם. בעקבות החלוקה של הסל לסוגי השיטוט, שחף מגדירה את השיטוט של ילדי חברון במצודה ומחוצה לה "שוטטות אקטיביסטית מיליטריסטית" (עמ' 181).

בשני הפרקים הבאים, הרביעי והחמישי, יוצאת שחף עם הילדים אל מחוץ למצודת הממשל, אל המרחב הפתוח של העיר ואל המרחב הסגור של הקסבה ומערת המכפלה. גם כאן, לשיטוט הייתה מטרה אידיאולוגית:

עבודת המקום הייתה חלק מתהליך הסללה וריבוד אתנו-מעמדי של המתנחלים וילדיהם הן כקבוצת עילית בציונות הרתית והן כקבוצה מקומית חזקה השולטת באוכלוסייה הערבית בחברון.

(עמ' 188)

הילדות מספרות על האימהות שערכו קניות בשוק מצוידות בעוזי שלוף ("לא היה פחד כי הם פחדו מאיתנו [...] אנחנו היינו החזקים", עמ' 204), אבל גם על שהות בבתיהם של תופרת ובעל מלאכה פלסטיניים (עמ' 209). אל מערת המכפלה הגיעו הילדים בכל שבת בצעדה מבית הממשל הצבאי. גם כאן באה לידי ביטוי העמדה הכפולה של הילדים – הם חיים בבועה משלהם, ומשתובבים בעמקי מערת המכפלה בזמן שהוריהם מתפללים, אבל מנגד מבינים את תפקידם בתוכנית גדולה יותר. שחף מסכמת: "ילדי חברון חיו 'על הקצה', כחברת ספר החיה בסיכון ובתנאי חיים קשים [...] זו הייתה ילדות פסטורלית ומתוחה מאוד, שבה היו ריטואלים של נורמליות" (עמ' 197).

אמנם בשחזור ממד המרחב שחף עושה עבודה נהדרת, עד כדי תחושת הקוראת לרגעים שהיא נמצאת בחברת הילדים במסדרונות מצודת הממשל או בטרסות של חברון, אך הטיפול בממד הזמן משכנע פחות. בפתח הספר כותבת שחף:

האתנוגרפיה של ילדי הדור הראשון שהיגרו מורכבת מכפל שכבות: השכבה הראשונה מביאה את סיפורם ונותנת מקום לזיכרונותיהם שלא סופרו עד

כה. השכבה השנייה עוטפת את סיפורם במבט אנתרופולוגי וסוציולוגי דרך תיאור וניתוח של חיי היום-יום במקום.

(עמ' 16)

בסיום היא כותבת "ביקשתי לשחזר דרך סיפורי החיים [...] להיות עמם בדיעבד במקום [...] להיות את שגרת היום-יום" (עמ' 269).

ואולם האתנוגרפיה של שחף אינה בת זמננו אלא אתנוגרפיה היסטורית המנסה לשחזר מרחבים ואירועים שהתרחשו לפני עשרות שנים ושזכו למעמד מכונן, אם כי קונטרוברסלי מאוד, בחברה הישראלית. הבחירה של שחף להתמקד בשנתיים הראשונות להתיישבות, שהתאפיינו בתנאים ראדיקליים מאוד, היא אמנם בחירה לגיטימית היוצרת מסגרת מהודקת לספר, אך עם זאת הכותבת לא עקבה אחר האירועים בזמן אמת, אלא נחשפה לרשמים שנמסרו לה כעבור עשרות שנים שבהן הזיכרונות עברו דרך מגוון סוגי מנסרות – אישיות ומשפחתיות, ציבוריות ופוליטיות. ההשפעה של אירועים שהתרחשו מאז בחיי המדינה ובחייהם של הילדים היא קריטית על זיכרונות אלו, וכך גם השפעת היחס אל שחף כמראיינת חיצונית לקבוצה, פוזיציה שעליה היא עומדת ברגישות (עמ' 267). שחף אינה מספרת את הביוגרפיות של הילדים – חלקם בנים ובנות למשפחות המייסדות של מפעל ההתנחלות, רובם הגדול עדיין חיים ביהודה ושומרון – ואינה מתחקה אחר אופן התגבשותו של הזיכרון שלהם. היא מצטטת דברים שכתבה עמיה ליבליך: "גם סיפור העבר משתנה בהתאם למה שקורה בהווה ולנקודת המבט של המתבונן" (עמ' 17), ובתחילת הספר ובסופו יש התייחסות לממד הזמן, אך היא אינה מתגבשת לכלי ביקורתי לניתוח הראיונות. טענתי העיקרית היא כי שחף אינה מנתחת את חיי היומיום, אלא את הזיכרונות של חיים אלו ואת הבניית הזיכרונות כעבור חיים שלמים מחוץ לבית הממשל ובהתייחס לדימוי שיש למתנחלי חברון על החברה הישראלית לגווניה. חבל ששחף, בשם השמירה על פרטיות מרואייניה או על מסגרת מחקרית מהודקת, לא הרחיבה ושאלה על ההשפעה של אותם זיכרונות על המשך חייהם של הילדים. כך הייתה יכולה להיות נאמנה יותר גם להגדרתה את הזיכרונות שסופרו לה כ"סיפור חיים" – מושג המקיף את חייו של אדם בכללותם והעומד על הממד הרטרוספקטיבי והרפלקטיבי שיש בהבניית סיפור זה (James, 2000). שימוש במושגים מתחום ההיסטוריה שבעל-פה, שהיא רלוונטית כאן לא פחות מזו הסוציולוגית והאתנוגרפולוגית, ובייחוד התמקדות ברעיונותיו של ההיסטוריון

האוראלי אלסנדרו פורטלי – כל אלו היו יכולים להעשיר את הדיון, שכן חסרה כאן מאוד התייחסות לשאלות של הבניית זיכרון והמנגנונים שבאמצעותם פועל תהליך הבניה זה ביצירת סיפור חיים (Portelli, 1991).

ועם זאת, ספרה של שחף הוא מרתק, משלב אמפתיה וביקורתיות ומיטיב להשתמש בתיאוריות גלובליות של לימודי תרבות להבנת סיפור ישראלי מאוד. ככזה, הוא יכול לתרום זווית מקורית לקורסים על חברה ופוליטיקה בישראל, אך גם להוות חומר קריאה למעוניינים להבין את החברה שבתוכה הם חיים. בהקשר זה, מגיע ציון לשבח לסדרת הספרים "ישראלים" בהוצאת "למדא" של האוניברסיטה הפתוחה, ובשיתוף ההוצאה לאור של מכון בן גוריון. הספר הזה הוא חלק מהסדרה, בעריכת תמר הרמן ועופר שיף ובעיצוב פונקציונלי אך מרהיב של נאוי קצמן. בפתח הדבר מגדירים העורכים את תוצרי הסדרה "ספרונים" ומבטיחים להנגיש סוגיות כבדות בהגשה ידידותית, והספר הזה אכן עומד לחלוטין במשימה.

מקורות

לומסקי-פדר, ע', ורפפורט, ת' (עורכות) (2010). *נראות בהגירה: גוף, מבט, ייצוג*. מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.

נאמן, י' (2011). *היינו העתיד*. אחוזת בית.

James, D. (2000). *Doña Mariá's story: life, history, memory, and political identity*. Duke University Press.

Portelli, A. (1991). *The death of Luigi Trastulli and other stories: form and meaning in oral history*. State University of New York Press.

Stoler, A. L. (2002). *Carnal knowledge and imperial power: race and the intimate in colonial rule*. The University of California Press.